

(इंग्रजीमध्ये टंकलिखित केलेल्या न्यायनिर्णयाचा मराठीमध्ये अनुवाद)

मुंबई येथील उच्च न्यायालयात

दिवाणी अपीलिय अधिकारक्षेत्र

रिट याचिका क्रमांक १२८७१/२०२५

जिजाऊ सहकारी गृहनिर्माण संस्था मर्यादित,
प्लॉट क्रमांक ४, ५, ६, ७, सेक्टर-१७, कामोठे,
नवी मुंबई ४१० २०९,
द्वारा त्यांचे सचिव राजेंद्र सिंग,
वय ४० वर्षे, धंदा : व्यवसाय
रुम क्रमांक २०, बोरी बिल्डिंग,
राम टेकडी रोड, शिवडी,
मुंबई ४०० ०१५

... याचिकाकर्ता

विरुद्ध

१. महाराष्ट्र सरकार,
द्वारा सहकार सचिव,
मंत्रालय, मुंबई
२. सहनिबंधक,
सहकारी संस्था, सिडको,
टॉवर क्रमांक ८, पाचवा मजला,
बेलापूर रेल्वे स्टेशन कॉम्प्लेक्स,
सीबीडी बेलापूर, नवी मुंबई
३. सहाय्यक निबंधक,

सहकारी संस्था, सिडको,
टॉवर क्रमांक ८, पाचवा मजला,
बेलापूर रेल्वे स्टेशन कॉम्प्लेक्स,
सीबीडी बेलापूर, नवी मुंबई.

४. बाळासाहेब नारायण शिरे,
वय : सज्ञान, धंदा : व्यवसाय,
आर/ फ्लॅट नं. २०४, जिजाऊ सीएचएस लि.
प्लॉट क्र.४ ते ७, सेक्टर-१७, कामोठे,
नवी मुंबई ४१० २०९

५. शत्रुघ्न ननावरे,
वय प्रौढ, व्यवसाय: व्यवसाय,
रा. फ्लॅट नं. ४०१, जिजाऊ सीएचएस लि.
प्लॉट क्र.४ ते ७, सेक्टर-१७, कामोठे,
नवी मुंबई ४१० २०९

६. चंद्रकांत शिर्के,
प्रमाणित लेखापरीक्षक आणि अधिकृत अधिकारी,
द्वारा सहाय्यक निबंधक, सहकार
संस्था, सिडको, टॉवर-८, पाचवा मजला,
सीबीडी बेलापूर स्टेशन, नवी मुंबई ... प्रतिवादी

याचिकाकर्त्यातर्फे श्री. विवेक व्ही. सालुंके त्यांच्यासोबत श्री. मंथन ए. चौधरी.
प्रतिवादी क्रमांक १ ते ३ साठी एजीपी डॉ. धृती कपाडिया.
प्रतिवादी क्रमांक ४ आणि ५ साठी श्री. बी.ए. लवटे.

न्यायमंच : न्यायमूर्ती श्री. अमित बोरकर

राखून ठेवल्याची तारीख : ७ नोव्हेंबर २०२५

अधिघोषित केल्याची तारीख : ११ नोव्हेंबर २०२५

न्यायनिर्णय :

१. याचिकाकर्त्याने दिनांक २६ ऑगस्ट २०२५ रोजी अपील क्रमांक ३९/२०२५ मध्ये प्रतिवादी क्रमांक २ द्वारे पारित केलेल्या आदेशाच्या कायदेशीरतेवर प्रश्नचिन्ह उपस्थित केले आहे. प्रतिवादी क्रमांक २ ने अपील फेटाळून लावले आणि प्रतिवादी क्रमांक ३ ने पारित केलेल्या दिनांक १३ फेब्रुवारी २०२५ च्या आदेशाची पुष्टी केली. या आदेशाद्वारे, प्रतिवादी क्रमांक ३ ने याचिकाकर्त्या गृहनिर्माण संस्थेची व्यवस्थापकीय समिती काढून टाकली आणि संस्थेचे दैनंदिन कामकाज हाताळण्यासाठी प्रशासक नियुक्त केले.

२. या याचिकेला जन्म देणारी तथ्ये खालीलप्रमाणे आहेत. याचिकाकर्ते ही महाराष्ट्र सहकारी संस्था अधिनियम, १९६० अंतर्गत नोंदणीकृत सहकारी गृहनिर्माण संस्था आहे. दिनांक २६ जून २०२२ रोजी झालेल्या सर्वसाधारण सभेत, सदस्यांनी इमारतीच्या ढासळलेल्या अवस्थेमुळे तिची दुरुस्ती आणि रंगरंगोटीचे काम हाती घेण्याचा निर्णय घेतला. सर्वसाधारण सभेने एक ठराव संमत केला की, प्रत्येक सदस्याने पाच किंवा दहा महिन्यांसाठी दरमहा १०,००० रुपये द्यावेत. दिनांक १४ ऑगस्ट २०२२ रोजी झालेल्या विशेष सर्वसाधारण सभेत, संस्थेने नियुक्त केलेल्या स्ट्रक्चरल ऑडिटरने दुरुस्तीचे स्वरूप

आणि अंदाजित खर्च याविषयी सादरीकरण केले. त्यानंतर सदस्यांनी असा ठराव केला की प्रत्येक सदस्य समान अंतरिम योगदान देईल आणि दुरुस्तीचे काम पूर्ण झाल्यानंतर अंतिम योगदानाच्या रकमेची पुनर्गणना केली जाईल.

३. प्रतिवादी क्रमांक ४ आणि ५ च्या तक्रारीवर, प्रतिवादी क्रमांक ३ ने दिनांक ६ जून २०२४ रोजी एक पत्र जारी केले आणि संस्थेला प्रतिवादी क्रमांक ४ आणि ५ ला अभिलेख प्रदान करण्याचे आणि पोटनियम क्रमांक ६७ नुसार काटेकोरपणे देखभाल वसूल करण्याचे निर्देश दिले. दिनांक ८ जुलै २०२४ रोजी, प्रतिवादी क्रमांक ३ ने पूर्वीच्या निर्देशांचे पालन सुनिश्चित करण्यासाठी अधिकृत अधिकारी म्हणून एका वकिलाची नियुक्ती केली. त्याच्या अहवालाच्या आधारे, प्रतिवादी क्र. ३ ने दिनांक २६ ऑगस्ट २०२४ रोजी कार्यकारी दंडाधिकारी, पनवेल यांना एक पत्र जारी केले. त्यानंतर याचिकाकर्त्याने दिनांक १२ सप्टेंबर २०२४ रोजी अधिकृत अधिकाऱ्याला पत्र पाठवले आणि प्रतिवादी क्रमांक ३ ने मागितलेली कागदपत्रे सादर केली. अधिकृत अधिकाऱ्याने दिनांक १५ ऑक्टोबर २०२४ रोजी आपला अहवाल दिला ज्यामध्ये संस्था उपविधी आणि कायद्यातील तरतुदींनुसार कार्य करत नसल्याचे नमूद केले.

४. त्या अहवालावर विश्वास ठेवून, प्रतिवादी क्रमांक ३ ने दिनांक २८ नोव्हेंबर २०२४ रोजी कारणे दाखवा नोटीस जारी केली आणि याचिकाकर्त्याला प्रशासक का नियुक्त करू नये हे स्पष्ट करण्यास सांगितले. याचिकाकर्त्याने दिनांक ४ फेब्रुवारी २०२५ रोजी

आपले उत्तर सादर केले आणि संस्थेने कायदा आणि सर्व दिशानिर्देशांचे पालन केले असल्याचे स्पष्ट केले. हे उत्तर असूनही, प्रतिवादी क्रमांक ३ ने दिनांक १३ फेब्रुवारी २०२५ रोजी संपूर्ण व्यवस्थापकीय समिती काढून टाकणारा आणि संस्थेसाठी प्रशासक नेमण्याचा आदेश पारित केला.

५. त्यानंतर याचिकाकर्त्याने कायद्याच्या कलम १५२ अंतर्गत अपील क्रमांक ३९/२०२५ दाखल केले. प्रतिवादी क्रमांक २ ने दिनांक २६ ऑगस्ट २०२५ च्या आदेशाद्वारे अपील फेटाळून लावले. म्हणूनच, ही रिट याचिका.

६. याचिकाकर्त्याच्या विद्वान वकिलांनी सादर केले की प्रतिवादी क्रमांक २ आणि ३ हे विचार करण्यात अपयशी ठरले की दुरुस्तीसाठी निधी गोळा करण्यासाठी तात्पुरती व्यवस्था म्हणून सर्वसाधारण सभेने योगदान योजनेस मान्यता दिली होती. इमारतीची तातडीने दुरुस्ती करणे आवश्यक होते आणि ९५ टक्के सदस्यांनी त्यांचे योगदान दिले. त्या वर्गणीचा वापर करून दुरुस्तीचे काम पूर्ण झाले. त्यांनी सादर केले की संस्थेने प्रतिवादी क्रमांक ४ आणि ५ यांनी मागितलेली सर्व कागदपत्रे उपलब्ध करून दिली आहेत. त्यांच्या मते, कागदपत्रे सादर न केल्याच्या आरोपाखाली संपूर्ण व्यवस्थापकीय समितीला काढून टाकणे हे कठोर आणि अतिरंजित पाऊल आहे. त्यांनी असा युक्तिवाद केला की कायद्याच्या कलम ७८ अ अंतर्गत अधिकार यांत्रिकपणे वापरले जाऊ शकत नाहीत.

७. त्यांनी शालिकराम शिवराम खोभागाडे विरुद्ध विभागीय सहनिबंधक, सहकारी

संस्था, नागपूर, १९९८ (१) एमएच. एल. जे. २०६ या खटल्यातील या न्यायालयाच्या निकालावर अवलंबून राहून निर्णय दिला. त्यांनी सादर केले की प्रतिवादी क्रमांक ३ ने कायदानुसार आवश्यक असलेल्या फेडरल संस्थेशी अर्थपूर्ण सल्लामसलत न करता हा आदेश मंजूर केला. त्यांनी निदर्शनास आणून दिले की आर्थिक अनियमितता किंवा निधीची गळती केल्याचा कोणताही आरोप नाही. त्यांनी सादर केले की पालन न केल्याच्या अस्पष्ट आरोपांवर, अशी टोकाची कारवाई केली जाऊ शकत नाही. त्यांनी असा युक्तिवाद केला की शालिक्रम खोब्रागडे मध्ये नमूद केलेली बंधनकारक कायदेशीर स्थिती लक्षात घेता, याचिकाकर्त्याला शिरीन सामी घडियाली विरुद्ध स्पेंटा कोऑपरेटिव्ह हाऊसिंग संस्था लिमिटेड, २०११ (३) एमएचएलजे ४८६ मधील पूर्ण खंडपीठाच्या निर्णयावर अवलंबून राहून कायद्याच्या कलम १५४ अंतर्गत उपाय करण्यास भाग पाडले जाण्याची गरज नाही.

८. प्रतिवादी क्रमांक ४ आणि ५ चे विद्वान वकील आणि राज्यासाठी विद्वान सहाय्यक सरकारी वकील यांनी आक्षेपित आदेशांचे समर्थन केले. त्यांनी सादर केले की वारंवार निर्देश देऊनही व्यवस्थापकीय समिती संपूर्ण नोंदी सादर करण्यात अपयशी ठरली. यामुळे, प्रतिवादी क्रमांक ३ ला एमसीएस कायद्याच्या कलम ८० अंतर्गत कारवाई करण्याशिवाय पर्याय नव्हता. त्यांनी सादर केले की दुरुस्तीसाठी अंतरिम योगदान पोटनियम क्रमांक ६७ चे पालन न करता गोळा केले गेले. त्यांच्या मते, प्रतिवादी क्रमांक

३ ने व्यवस्थापकीय समिती काढून टाकणे आणि प्रशासक नियुक्त करणे न्याय्य होते . अधिकाऱ्यांनी दिलेले आदेश कायदेशीर आहेत आणि त्यात हस्तक्षेप करण्याची गरज नाही, असे त्यांनी सादर केले.

९. या विषयावर निर्णय घेण्यासाठी महाराष्ट्र सहकारी संस्था अधिनियम, १९६० मधील कलम ७८ अ निश्चित करणे आवश्यक आहे. ते खालीलप्रमाणे वाचते.

७८-अ. समितीचे अधिक्रमण करण्याचा किंवा समितीच्या सदस्याला काढून टाकण्याचा अधिकार.— (१) जर निबंधकाच्या मते, समितीने किंवा अशा समितीच्या कोणत्याही सदस्याने संस्थेच्या किंवा तिच्या सभासदांच्या हिताला प्रतिकूल असे कोणतेही कृत्य केले असेल किंवा राज्य सहकारी निवडणूक प्राधिकरणाने या अधिनियमाच्या तरतुदींनुसार निवडणुका घेण्यात अपयशी ठरल्या असतील किंवा अशी परिस्थिती उद्भवली असेल ज्यामध्ये समिती किंवा अशा समितीच्या कोणत्याही सदस्याने त्याचे निर्वहन करण्यास नकार दिला असेल किंवा त्याचे निर्वहन करणे थांबवले असेल किंवा त्याची कार्ये आणि संस्थेचा व्यवसाय आहे, किंवा होण्याची शक्यता आहे; जर गंभीर आर्थिक अनियमितता किंवा फसवणूक आढळली असेल किंवा या संदर्भात न्यायालयीन निर्देश असतील किंवा गणपूर्तीचा सतत अभाव असेल किंवा निबंधकाच्या मते कलम ७८ च्या पोट-कलम (१) मध्ये नमूद केलेली कारणे दुरुस्त केली जात नाहीत किंवा त्यांचे

पालन केले जात नाही, किंवा अशा समितीचा कोणताही सदस्य या अधिनियमान्वये किंवा या अधिनियमाखाली समितीचा सदस्य म्हणून अपात्र ठरला असेल तर निबंधक, समितीला किंवा सदस्याला यथास्थिति, कलम ७८ च्या पोटकलम (१) अन्वये तरतूद केल्याप्रमाणे आपले किंवा आपले आक्षेप लेखी मांडण्याची संधी देऊन आणि सुनावणीची वाजवी संधी दिल्यानंतर, आणि ज्या फेडरल संस्थेशी संबंधित आहे त्या फेडरल संस्थेशी सल्लामसलत केल्यानंतर असा निष्कर्ष काढला जातो की नोटीसमध्ये नमूद केलेले आरोप सिद्ध झाले आहेत आणि या अधिनियमाच्या तरतुदीनुसार, नियम आणि पोटनियमानुसार संस्थेचे प्रशासन केले जाऊ शकत नाही, तो त्यामागची कारणे सांगून आदेश देऊ शकतो, - (अ) (i) समितीची जागा घेईल; आणि

(ii) अशा प्रकारे पदस्थापन केलेल्या समितीच्या सदस्यांव्यतिरिक्त संस्थेच्या तीन किंवा अधिक सदस्यांचा समावेश असलेली एक समिती नेमणे किंवा बारा महिन्यांपेक्षा जास्त कालावधीसाठी संस्थेचे कामकाज व्यवस्थापित करण्यासाठी प्रशासक किंवा प्रशासकांची समिती नेमणे ज्यांना संस्थेचे सदस्य असणे आवश्यक नाही :

परंतु निबंधकाला या पोटकलमाखाली केलेल्या आदेशात विनिर्दिष्ट केलेल्या मुदतीच्या समाप्तीपूर्वीच समिती किंवा त्यातील कोणताही सदस्य किंवा प्रशासक

किंवा प्रशासक आपल्या विवेकबुद्धीने नियुक्त केलेले प्रशासक बदलण्याचा अधिकार असेल.

परंतु पुढे असे की, अशा फेडरल संस्थेने संप्रेषण प्राप्त झाल्याच्या तारखेपासून पंचेचाळीस दिवसांच्या आत आपले मत निबंधकाला कळविले पाहिजे, असे न केल्यास असे गृहीत धरले जाईल की अशा फेडरल संस्थेला एखाद्या सदस्याच्या अधिक्रमणाच्या किंवा काढून टाकण्याच्या आदेशाला कोणताही आक्षेप नाही आणि निबंधकाला त्यानुसार कारवाई करण्यासाठी पुढे जाण्याचे स्वातंत्र्य असेल :

परंतु बँकिंग व्यवसाय करणाऱ्या संस्थेच्या बाबतीत, बँकिंग नियमन अधिनियम, १९४९ (१९४९ चे १०) मधील तरतुदी देखील लागू होतील आणि समितीला एक वर्षापेक्षा जास्त कालावधीसाठी अधिक्रमित केले जाणार नाही : (ब)

सदस्य काढून टाका :

परंतु अशा प्रकारे काढून टाकण्यात आलेला सदस्य ज्या तारखेपासून समितीचा पुढील एक कार्यकाळ संपेपर्यंत कोणत्याही संस्थेच्या कोणत्याही समितीचा सदस्य म्हणून पुनर्निवड, पुनर्निवड किंवा पुनर्नामनिर्देशित करण्यास पात्र असणार नाही.

परंतु पुढे असे की, बँकिंगचा व्यवसाय करणाऱ्या संस्थेच्या बाबतीत, बँकिंग नियमन अधिनियम, १९४९ (१९४९ चे १०) मधील तरतुदी देखील लागू होतील.

(२) कलम ७८ च्या पोट-कलम (३), (४), (५) आणि (६) च्या तरतुदी या

कलमाखाली अधिक्रमण किंवा काढून टाकण्याच्या संदर्भात उत्परिवर्तन लागू करतील.

१०. कलम ७८ ए निबंधकाला गंभीर अधिकार देते. जेव्हा स्पष्ट परिस्थिती अस्तित्वात असेल तेव्हाच कायद्याने निवडलेल्या व्यवस्थापकीय समितीला काढून टाकण्याची परवानगी दिली आहे. या सत्तेचा परिणाम सहकारी संस्थेच्या लोकशाही कार्यावर होतो. त्यामुळे शक्तीचा वापर सावधगिरीने केला पाहिजे. नोंदीवरील सामग्रीच्या आधारे निबंधकाने मत तयार करणे आवश्यक आहे. त्याने नोटीस दिली पाहिजे, आक्षेपांना आमंत्रित केले पाहिजे, सुनावणी दिली पाहिजे आणि फेडरल संस्थेचा सल्ला घेतला पाहिजे.

११. स्पष्टतेसाठी, कलम ७८ ए अंतर्गत प्रत्येक आकस्मिकता स्वतंत्रपणे तपासली जाते.

संस्था किंवा तिच्या सभासदांच्या हितास पूर्वग्रहदूषित असा कायदा :

१२. जेव्हा समिती किंवा तिच्या कोणत्याही सदस्याने संस्थेच्या किंवा तिच्या सभासदांच्या हितास प्रतिकूल वर्तन केले आहे या कारणास्तव निवडून आलेल्या समितीला काढून टाकण्याची परवानगी कायद्याने निबंधकाला दिली जाते, तेव्हा प्रत्यक्ष हानीवर लक्ष केंद्रित केले जाते. नुकसान वास्तविक असले पाहिजे. हे संशय किंवा वैयक्तिक नापसंतीवर आधारित असू शकत नाही. निधीचा योग्य वापर, पारदर्शक

निर्णय आणि सर्व सभासदांना योग्य वागणूक देणे यावर सहकारी गृहनिर्माण संस्थेचे हित केंद्रित असते. जेव्हा समितीची एखादी कृती या हितसंबंधांना हानी पोहोचवते, तेव्हा निबंधक हस्तक्षेप करू शकतात. उदाहरणार्थ, जर समितीच्या सदस्याने जनरल बॉडीच्या संमतीशिवाय आणि कोटेशनस आमंत्रित न करता मोठ्या किंमतीच्या दुरुस्तीच्या करारावर स्वाक्षरी केली, तर हा कायदा संस्थेला आर्थिक नुकसानीस सामोरे जातो. यामुळे संस्थेचे नुकसान होते. आणखी एक उदाहरण म्हणजे जेव्हा एखादी समिती नोंदी न ठेवता आणि सर्वसाधारण सभेसमोर खाती न ठेवता संस्थेच्या बँक खात्यातून खर्च करण्यास परवानगी देते. अशा वर्तनामुळे धोका व तोटा होतो.

१३. त्याच वेळी, केवळ मतभिन्नतेला पूर्वग्रहदूषित म्हणता येणार नाही. रंगरंगोटीचा रंग किंवा पार्किंगची व्यवस्था याबाबत सदस्यांचे मतभेद असतील तर त्यामुळे कायदेशीर हानी होत नाही. वैध सर्वसाधारण सभेत मंजूर झालेल्या निर्णयावर काही सदस्य नाखूष असले, तरी त्या मतभेदामुळे समितीच्या अधिक्रमणाचे समर्थन होत नाही. निवडून आलेल्या समित्यांनी निर्णय घ्यावेत अशी कायद्याची अपेक्षा आहे. प्रत्येक निर्णय सर्वांना आवडत नाही. एखाद्याला दुःख वाटते की नाही ही चाचणी नाही. या कृतीमुळे संस्थेच्या कायदेशीर किंवा आर्थिक हितसंबंधांना हानी पोहोचते की नाही ही चाचणी असते.

१४. एखादी कृती पूर्वग्रहदूषित आहे की नाही हे ठरवताना, निबंधकाने अभिलेख, इतिवृत्त, खाती आणि पत्रव्यवहार यासारख्या पुराव्यांकडे लक्ष देणे आवश्यक आहे.

कागदपत्रांशिवाय अस्पष्ट तक्रारी अत्यंत कारवाईचा आधार बनू शकत नाहीत . निवडलेली समिती उत्तरदायी आहे, परंतु अभिलेखावरील सामग्रीद्वारे हानिकारक कृत्य स्थापित केले जाते तेव्हाच काढून टाकण्याची परवानगी दिली जाते.

१५. अशा प्रकारे, या अधिकाराचा वापर करण्यासाठी, निबंधकाने हे पाहिले पाहिजे की या कायद्यामुळे संस्थेचे किंवा तिच्या सदस्यांचे वास्तविक नुकसान झाले आहे. जर या कायद्यामुळे हानी झाली नसेल, किंवा निर्देशांद्वारे किंवा अनुपालनातून समस्या दुरुस्त करता येत असेल, तर समिती काढून टाकणे न्याय्य नाही.

राज्य सहकारी निवडणूक प्राधिकरण निवडणूक घेण्यात अपयशी ठरला :

१६. राज्य सहकारी निवडणूक प्राधिकरण कायद्यानुसार आवश्यकतेनुसार निवडणुका घेण्यात अपयशी ठरते तेव्हा पुढील आकस्मिकता उद्भवते. निवडणुका हा सहकारी संस्थेचा पाया असतो. ही समिती केवळ तिच्या निश्चित मुदतीसाठीच काम करू शकते. जेव्हा ती मुदत संपेल तेव्हा नवीन समितीने कायदेशीर निवडणुकीद्वारे पदभार स्वीकारला पाहिजे.

१७. निवडणूक प्राधिकरणाने वेळेत निवडणुका घेतल्या नाहीत, तर संस्थेला निवडून आलेल्या समितीशिवाय सोडले जाऊ शकते. अशा परिस्थितीत अत्यावश्यक बाबींवर संस्था निर्णय घेऊ शकत नाही. उदाहरणार्थ, वैध समितीशिवाय संस्था अंदाजपत्रक मंजूर करू शकत नाही, ठराव संमत करू शकत नाही किंवा सरकारी विभागांकडे कागदपत्रांवर

स्वाक्षरी करू शकत नाही. त्यानंतर सदस्यांना त्यांच्या दैनंदिन कामकाजात अडचणी येतात.

१८. कलम ७८ ए ही अडचण ओळखते. समितीचा कार्यकाळ संपल्यानंतरही निवडणूक प्राधिकरण निवडणुका घेण्यात अपयशी ठरल्यास निबंधकाला प्रशासक नेमण्याची परवानगी दिली जाते. निवडणुका होईपर्यंत प्रशासक दैनंदिन कामकाजाची काळजी घेतो.

१९. तथापि, शक्ती काळजीपूर्वक वापरली जाणे आवश्यक आहे. निवडणूक प्रक्रियेच्या काही प्राथमिक टप्प्यांमध्ये थोडासा विलंब झाल्यास अतिक्रमणाचे समर्थन करता येणार नाही. निवडणूक प्राधिकरणाने आधीच मतदार यादी प्रकाशित करून प्रक्रिया सुरू केली असेल, तर निबंधकांनी ही प्रक्रिया पूर्ण करण्याची परवानगी दिली पाहिजे. केवळ काही तारखा पुन्हा निश्चित केल्या गेल्या किंवा काही सदस्यांनी आक्षेप घेतले म्हणून काढून टाकणे न्याय्य नाही.

२०. कायदानुसार निवडणुका घेण्यात वास्तविक अपयश आवश्यक आहे आणि तात्पुरता विलंब नाही. या अधिकाराचा वापर करण्यापूर्वी निबंधकाने विलंबामुळे संस्थेच्या कामकाजात व्यत्यय आला आहे, असे स्पष्ट मत तयार करणे आवश्यक आहे. निवडणूक प्रक्रिया चालू असेल आणि समिती सहकार्य करत असेल, तर अतिक्रमणाची गरज नाही.

२१. म्हणूनच, ही तरतूद हे सुनिश्चित करते की संस्थेच्या व्यवस्थापनात कोणतीही पोकळी निर्माण होणार नाही. सहकारी संस्थेच्या लोकशाही कार्याचे रक्षण करण्यासाठी हे एक रक्षण आहे. संस्था सुरळीत चालू राहावा आणि निवडणूक प्रक्रियेत पूर्णपणे अपयश आल्याशिवाय निवडून आलेल्या प्रतिनिधींच्या अधिकारांमध्ये हस्तक्षेप न करणे हा यामागचा उद्देश आहे.

समिती किंवा अशा समितीचा कोणताही सदस्य आपली किंवा त्याची कार्ये पार पाडण्यास नकार देतो किंवा थांबवतो :

२२. त्यानंतर कायदा अशा परिस्थितीशी संबंधित आहे जिथे समिती किंवा तिचा कोणताही सदस्य त्यांची कर्तव्ये पार पाडण्यास नकार देतो. सहकारी संस्था सामूहिक निर्णय घेण्यावर चालते. समितीने बैठका घेतल्या पाहिजेत, नोंदी ठेवल्या पाहिजेत, अत्यावश्यक सेवांसाठी पैसे दिले पाहिजेत आणि सदस्यांच्या तक्रारींना प्रतिसाद दिला पाहिजे. जेव्हा समिती ही कर्तव्ये पार पाडणे थांबवते, तेव्हा संस्थेचे काम थांबते.

२३. हा आधार लागू करण्यासाठी, दोन अटी अस्तित्वात असणे आवश्यक आहे. प्रथम, समितीने किंवा सभासदाने नेमून दिलेली कार्ये करण्यास नकार दिला पाहिजे किंवा करणे थांबवले पाहिजे. दुसरे म्हणजे, या नकारामुळे संस्थेचा कारभार थांबला पाहिजे किंवा थांबणार आहे. दोन्ही अटींना पुराव्याद्वारे समर्थित केले जाणे आवश्यक आहे.

२४. एक उदाहरण स्थिती स्पष्ट करेल. पाणी शुल्क किंवा वीज बिलाच्या धनादेशावर स्वाक्षरी करण्यास समितीने नकार दिल्यास अत्यावश्यक सेवा खंडित केल्या जातील. यावरून संस्थेचे कामकाज ठप्प झाल्याचे दिसून येते. आणखी एक उदाहरण म्हणजे जेव्हा समितीचे सदस्य सभांना उपस्थित राहणे थांबवतात आणि गणपूर्ती उपलब्ध नसते. निर्णय घेता येत नाहीत. दुरुस्ती, देखभाल आणि नियमित कामे अनिश्चित काळासाठी लांबणीवर पडतात. अशा वर्तनामुळे संस्थेच्या हिताला हानी पोहोचते.

२५. मात्र, तात्पुरती अडचणी किंवा विलंब याचा अर्थ समितीने काम थांबवले असा होत नाही. काही सदस्य प्रवास करत होते किंवा आजारी होते म्हणून एखादी सभा पुढे ढकलली गेली तर संस्थेचे कामकाज ठप्प होत नाही. जर समितीने दुरुस्तीसाठी कोटेशन गोळा करण्यास वेळ घेतला किंवा ऑडिटरचा सल्ला मागितला तर तो कायदेशीर कामकाजाचा भाग आहे. समिती काढून टाकण्याचे हे कारण नाही.

२६. समितीने नकार दिला आहे की पूर्णपणे निष्क्रियता आहे की नाही हे निबंधकाने तपासले पाहिजे. केवळ काही सदस्य असमाधानी आहेत किंवा त्यांना लवकर निर्णय घेण्याची अपेक्षा आहे म्हणून तो कृती करू शकत नाही. सहकारी संस्थेत चर्चा आणि सल्लामसलत यांचा समावेश असतो. योग्य प्रक्रियेमुळे उद्भवणारा विलंब कर्तव्ये पार पाडण्यास नकार म्हणून मानला जाऊ शकत नाही.

२७. जेव्हा समितीने नकार दिल्यास प्रशासन थांबते तेव्हाच निबंधकांनी या

अधिकाराचा वापर करावा अशी कायद्याची अपेक्षा आहे. जर निर्देश देऊन किंवा सर्वसाधारण सभेची बैठक बोलावून समस्या सोडवता येत असेल, तर निबंधकाने प्रथम तो मार्ग स्वीकारावा. जेव्हा विद्यमान समितींतर्गत संस्था कार्य करू शकत नाही तेव्हाच अधिक्रमण न्याय्य आहे.

गंभीर आर्थिक अनियमितता किंवा फसवणूक ओळखली गेली आहे :

२८. कलम ७८ ए अंतर्गत आणखी एक कारण म्हणजे गंभीर आर्थिक अनियमितता किंवा फसवणूक ओळखली जाते. हे मुद्दे अशा प्रकरणांशी संबंधित आहे जिथे समिती संस्थेच्या निधीचा गैरवापर करते, वैयक्तिक फायद्यासाठी पैशाचा वापर करते किंवा आर्थिक व्यवहार लपवते. सहकारी संस्था तिच्या सभासदांच्या योगदानावर चालते. गोळा केलेल्या आणि खर्च केलेल्या प्रत्येक रुपयाचा हिशेब केला पाहिजे . खात्यांमध्ये पारदर्शकता ऐच्छिक नाही. हे कायदेशीर कर्तव्य आहे.

२९. हे कारण लागू करण्यासाठी, अनियमितता किंवा फसवणूक दर्शविणारी स्पष्ट सामग्री असणे आवश्यक आहे. निबंधकाने ऑडिट अहवाल, बँक स्टेटमेंट, व्हाउचर, पावत्या किंवा तपासणी अहवाल यासारख्या कागदपत्रांवर अवलंबून राहणे आवश्यक आहे. केवळ तक्रारी किंवा संशय पुरेसे नाहीत.

३०. उदाहरणार्थ, जर लेखापरीक्षण अहवालात असे दिसून आले की, व्हाउचर किंवा बिलांशिवाय रोखीने पैसे काढले गेले आहेत आणि पैसे कोठे खर्च केले गेले हे समिती

स्पष्ट करू शकत नाही, तर ते आर्थिक अनियमितता दर्शवते. जर अस्तित्वात नसलेल्या कंत्राटदाराला पैसे दिले गेले किंवा समिती सदस्याच्या नातेवाईकाच्या फायद्यासाठी बिले फुगवली गेली तर ती फसवणूक आहे. अशा परिस्थितीत, अधिक्रमण न्याय्य आहे कारण संस्थेच्या निधीला धोका आहे आणि पुढील नुकसान टाळण्यासाठी त्वरित कारवाई करणे आवश्यक आहे.

३१. तथापि, चुकीच्या हेतूशिवाय झालेल्या चुका आर्थिक अनियमितता ठरत नाहीत. जर अकाउंटंटने रक्कम प्रविष्ट करण्यात चूक केली किंवा कामाच्या ओझ्यामुळे किंवा सुट्टीमुळे पावती पुस्तके काही दिवस उशिरा अद्यतनित केली गेली तर कोणतीही फसवणूक होत नाही. अशा किरकोळ चुका दिशानिर्देश, अतिरिक्त ऑडिट किंवा मार्गदर्शनाद्वारे दुरुस्त केल्या जाऊ शकतात. समिती काढून टाकणे योग्य नाही.

३२. संस्थेचा निधी धोक्यात आहे की समितीने अप्रामाणिकपणे काम केले आहे की नाही ही चाचणी आहे. सुधारात्मक कारवाईचे निर्देश देऊन समस्या सोडवता येत असेल, तर निबंधकाने तो मार्ग निवडला पाहिजे. अधिपत्य हा शेवटचा पर्याय आहे. जेव्हा पुरावा पैशाचा गंभीर गैरवापर किंवा हेतुपुरस्सर फसवणूक दर्शवितो तेव्हाच कायद्याने या अधिकाराचा वापर करण्याची अपेक्षा केली आहे, जेव्हा समस्या लिपिक किंवा प्रक्रियात्मक असेल तेव्हा नाही.

३३. अशा प्रकारे, एक आधार म्हणून आर्थिक अनियमितता कागदपत्रे आणि स्पष्ट

पुराव्याद्वारे समर्थित असणे आवश्यक आहे. त्याशिवाय निवडून आलेल्या समितीला हटवणे हे सहकारी लोकशाहीच्या भावनेच्या विरोधात असेल.

जर न्यायालयीन निर्देश असतील तर :

३४. जेव्हा न्यायालय विशिष्ट निर्देश जारी करते तेव्हा आणखी एक आकस्मिकता उद्भवते. जेव्हा न्यायालय निबंधकाला संस्थेच्या कारभाराकडे लक्ष देण्याचे व आवश्यक ती कारवाई करण्याचे आदेश देते, तेव्हा निबंधकाने त्या निर्देशानुसार कार्य करणे आवश्यक आहे. जेव्हा संस्थेच्या कामकाजात अडथळा येत आहे किंवा समिती कायद्याच्या विरोधात काम करत आहे हे दर्शविणारी सामग्री त्यांच्यासमोर ठेवली जाते तेव्हाच न्यायालये असे निर्देश देतात.

३५. जेव्हा न्यायालयीन निर्देश अस्तित्वात असतात, तेव्हा निबंधकाला त्याकडे दुर्लक्ष करण्याचा विवेकाधिकार नसतो. त्याने नोंदी तपासल्या पाहिजेत, समितीला नोटीस दिली पाहिजे, हरकती मागविल्या पाहिजेत, सुनावणी दिली पाहिजे आणि नंतर तर्कशुद्ध निर्णय घेतला पाहिजे. निबंधकाने आंधळेपणाने वागणे अपेक्षित नाही. सामग्री कृतीला समर्थन देते की नाही हे त्याने तपासले पाहिजे.

३६. उदाहरणार्थ, जर एखादी अदालत एखाद्या वादाची सुनावणी करीत असेल जिथे समिती अभिलेख उघड करणे किंवा निवडणुका घेण्याशी संबंधित न्यायालयाच्या कायदेशीर आदेशांचे पालन करण्यास नकार देत असेल, तर न्यायालय निबंधकाला

कायद्यानुसार आवश्यक कारवाई करण्याचे निर्देश देऊ शकते. अशा परिस्थितीत निबंधकांनी समितीच्या आचरणाचा आढावा घेणे आवश्यक आहे. जर समितीने अवज्ञा करणे सुरू ठेवले तर अधिक्रमण हे एक न्याय्य पाऊल असू शकते.

३७. तथापि, न्यायालयाचे प्रत्येक निरीक्षण न्यायालयीन निर्देशाचा अर्थ घेत नाही. जर न्यायालयाने पक्षकारांना केवळ निबंधकाकडे जाण्याचा सल्ला दिला असेल किंवा निबंधक या प्रकरणाची तपासणी करू शकेल असा उल्लेख केला असेल तर तो काढून टाकण्याचा किंवा अधिक्रमित करण्याचे निर्देश देणारा आदेश नाही. अशा परिस्थितीत, निबंधक त्या निरीक्षणाला समितीला अधिक्रमित करण्याचे निर्देश म्हणून मानू शकत नाहीत. त्याने स्वतंत्रपणे आपले मन वापरले पाहिजे.

३८. शिवाय, न्यायालयाच्या निर्देशामुळे आपोआप अधिक्रमण होत नाही. निबंधक अजूनही अधिनियमात नमूद केलेल्या प्रक्रियेचे पालन करण्यास बांधील आहेत. त्याने कारणे दाखवा नोटीस बजावली पाहिजे, सुनावणीची वाजवी संधी दिली पाहिजे आणि फेडरल संस्थेचा सल्ला घेतला पाहिजे. या चरणांनंतरच आणि परिस्थितीची गरज भासल्यासच निबंधक समिती काढून टाकू शकतात.

३९. म्हणूनच, हा मुद्दा केवळ तिथेच कार्य करते जेथे तपासणी आणि कारवाईचे निर्देश देणारा स्पष्ट न्यायिक आदेश असतो. न्यायालयाच्या आदेशाचे पालन व्हावे आणि समितीच्या असहकार्यामुळे संस्थेचे प्रशासन पंगू होऊ नये, हा यामागचा उद्देश आहे. या

कलमाखालील अधिकाराचा वापर योग्य साहित्य किंवा योग्य प्रक्रियेशिवाय निवडून आलेल्या समितीला काढून टाकण्याचा शॉर्टकट म्हणून करता येणार नाही.

गणपूर्तीचा सतत अभाव :

४०. पुढील मुद्दा व्यवस्थापन समितीच्या सभांमध्ये गणपूर्तीच्या सतत अभावाच्या परिस्थितीशी संबंधित आहे. सभेत आवश्यक किमान सदस्य उपस्थित असतील तरच समिती कार्य करू शकते. गणपूर्ती असेल तरच निर्णय घेता येतो. गणपूर्तीशिवाय सभा तहकूब केल्या जातात आणि कोणताही निर्णय घेता येत नाही.

४१. जेव्हा समितीचे सदस्य वारंवार अशा प्रकारे गैरहजर राहतात की सभा घेणे शक्य नाही आणि बराच काळ निर्णय घेणे शक्य नाही, तेव्हा हे दर्शविते की समिती एकतर संस्था चालविण्यास इच्छुक नाही किंवा असमर्थ आहे. उदाहरणार्थ, कित्येक महिने गणपूर्ती झाला नाही, वीज बिल भरणे, कंत्राटदारांची नेमणूक, हिशेब निश्चित करणे यासारख्या आवश्यक बाबी प्रलंबित राहिल्या तर संस्थेचे प्रशासन ठप्प होते. अशा परिस्थितीत कायदा निबंधकाला हस्तक्षेप करण्याची परवानगी देतो.

४२. ही तरतूद अनेक संस्थेमध्ये दिसणाऱ्या व्यावहारिक समस्येची काळजी घेते. काही वेळा समितीचे काही सदस्य दबाव निर्माण करायचा किंवा समितीच्या कामकाजात अडथळा आणायचा असतो म्हणून मुद्दाम बैठकांना उपस्थित राहत नाहीत. जर असे वर्तन चालू राहिले आणि संस्थेचे नुकसान झाले, तर संस्था प्रशासनाशिवाय राहणार नाही

याची खात्री करण्यासाठी निबंधक पाऊल उचलू शकतात.

४३. तथापि, काही सदस्यांच्या अधूनमधून अनुपस्थितीमुळे गणपूर्तीचा सतत अभाव होत नाही. काही सदस्यांच्या वैयक्तिक अडचणी किंवा तातडीचे काम असल्यामुळे एक-दोन सभा तहकूब केल्या गेल्या, तर समिती काढून टाकण्याचे समर्थन होत नाही. अनुपस्थिती सतत आणि हेतुपुरस्सर असणे आवश्यक आहे, परिणामी प्रशासनाचे अपयश येते. कारवाई करण्यापूर्वी, निबंधकांनी सभांचे इतिवृत्त, उपस्थितीच्या नोंदी आणि समिती सदस्यांना बजावलेल्या सूचना तपासून पाहणे आवश्यक आहे. गणपूर्तीअभावी संपूर्ण समिती कार्य करू शकत नाही, याची त्यांनी स्वतःची खात्री करून घेतली पाहिजे.

४४. या संरक्षणामुळे तरतुदीचा गैरवापर टाळता येतो. केवळ काही सदस्यांचे मतभेद आहेत म्हणून किंवा काही प्रसंगी सभा लांबणीवर पडल्यामुळे या अधिकाराचा वापर करता येत नाही. संस्थेचे कामकाज ठप्प झाले आहे की नाही ही परीक्षा आहे. जर समिती कार्य करण्याचा प्रयत्न करीत असेल आणि सर्वसाधारण सभेची सभा बोलावून किंवा निर्देश देऊन हा प्रश्न सोडवता येत असेल, तर निबंधकाने तो मार्ग स्वीकारला पाहिजे. जेव्हा सतत अनुपस्थितीमुळे समितीला आपली कायदेशीर कर्तव्ये पार पाडणे अशक्य होते तेव्हाच अधिक्रमणाचे आदेश दिले पाहिजेत.

४५. अशा प्रकारे, कायदा ओळखतो की लोकशाही संस्थांनी कार्य केले पाहिजे. सभा

टाळून समितीचे कामकाज थांबले आणि त्याद्वारे संस्थेच्या कारभाराला अडथळा निर्माण झाला, तर सभासदांच्या हिताचे रक्षण करण्यासाठी अधिक्रमण करणे आवश्यक ठरते.

कलम ७८ च्या पोट-कलम (१) मध्ये नमूद केलेली कारणे दुरुस्त केली जात नाहीत किंवा त्यांचे पालन केले जात नाही :

४६. जेव्हा समिती कलम ७८ (१) अंतर्गत जारी केलेल्या निर्देशांचे पालन करत नाही तेव्हा आणखी एक कारण अस्तित्वात आहे. कलम ७८ मध्ये निबंधकाला समितीच्या कामकाजातील दोष किंवा अनियमितता निदर्शनास आणण्याचा अधिकार आहे. कारणे दाखवा नोटीस बजावल्यानंतर निबंधक समितीला ठराविक वेळेत ते दोष दुरुस्त करण्याचे निर्देश देऊ शकतात.

४७. जर समितीने सुधारात्मक कारवाई केली आणि त्याचे पालन करण्याची तयारी दर्शविली तर पुढील हस्तक्षेपाची गरज नाही. परंतु जर समितीने निर्देशांकडे दुर्लक्ष केले, सहकार्य करण्यास नकार दिला किंवा अनियमितता सुधारण्याचा कोणताही हेतू दर्शविला नाही, तर कलम ७८ ए लागू होते.

४८. उदाहरणार्थ, जर निबंधकाने समितीला तीस दिवसांच्या आत वैधानिक हिशेब व सहाय्यक कागदपत्रे तयार करून सादर करण्याचे निर्देश दिले आणि समिती काहीही करत नाही व कोणतेही वैध स्पष्टीकरण देत नाही, तर ते जाणूनबुजून पालन न केल्याचे दिसून येते. त्याचप्रमाणे निबंधकांनी समितीला अनधिकृत खर्च थांबविण्याचे निर्देश दिले

आणि समितीने निर्देशांचे उल्लंघन करून पैसे खर्च करणे सुरू ठेवले, तर ते कायद्याकडे दुर्लक्ष केल्याचे दिसून येते.

४९. तथापि, वास्तविक अडचणीमुळे किरकोळ विलंब काढून टाकण्याचे समर्थन करत नाही. जर समितीने सर्व कागदपत्रे गोळा केली असतील, परंतु ऑडिटरने ऑडिटला अंतिम रूप देण्यासाठी थोडा जास्त वेळ घेतला असेल, तर समितीला दोष देता येणार नाही. जर समितीने असे दर्शविले की पावले उचलली जात आहेत आणि प्रगतीची नोंद केली जात आहे, तर अधिक्रमण न्याय्य नाही.

५०. कायदा चांगल्या विश्वासाची आणि वाजवी प्रयत्नांची अपेक्षा करतो. निबंधकाने हे पाहिले पाहिजे की समिती जाणूनबुजून पालन करण्यात अपयशी ठरली आहे की नाही किंवा नियंत्रणाबाहेरील कारणांमुळे विलंब झाला आहे का. कलम ७८ ए अंतर्गत अधिकार वापरण्यापूर्वी, निबंधकांनी अभिलेखावरील सामग्रीची तपासणी करणे आवश्यक आहे. निर्देशांचे पालन का केले जाऊ शकत नाही हे स्पष्ट करण्याची संधी त्यांनी समितीला दिली पाहिजे. काढून टाकणे गृहितक किंवा संशयावर आधारित असू शकत नाही.

५१. म्हणूनच, ही आकस्मिकता हे सुनिश्चित करते की समिती वैधानिक निर्देशांचा आदर करते. जेव्हा समिती पालन करण्यास तयार असते आणि चांगल्या हेतूने कार्य करते तेव्हा ती कठोर कारवाईपासून संरक्षण करते. कलम ७८ अंतर्गत नमूद केलेले दोष

दुरुस्त करण्यासाठी समितीने पावले उचलली आहेत की नाही यावर लक्ष केंद्रित केले आहे. जेव्हा जाणूनबुजून पालन न करणे स्थापित केले जाते, तेव्हाच अधिक्रमणाचा विचार केला जाऊ शकतो.

अशा समितीचा सदस्य या कायद्यान्वये अपात्र ठरतो :

५२. जेव्हा व्यवस्थापकीय समितीचा कोणताही सदस्य कायदानुसार अपात्र ठरतो तेव्हा आणखी एक कारण लागू होते. कायद्याने विशिष्ट अटी घालून दिल्या आहेत ज्या अंतर्गत एखादी व्यक्ती समिती सदस्य म्हणून राहू शकत नाही. या अटींची खात्री आहे की केवळ पात्र आणि जबाबदार व्यक्तीच संस्थेचा कारभार सांभाळतील.

५३. एखाद्या सदस्याला परवानगी दिलेल्या कालावधीपेक्षा जास्त थकबाकी न भरणे, नैतिक गैरकृत्याचा समावेश असलेल्या गुन्ह्यासाठी दोषी ठरवणे किंवा कायद्याने प्रतिबंधित केलेले पद धारण करणे यासारख्या परिस्थितीत अपात्र ठरवले जाते. जेव्हा अशी अपात्रता उद्भवते, तेव्हा सभासद समितीवर राहू शकत नाही. समितीने त्या सभासदाला काढून त्याची माहिती निबंधकाला द्यावी.

५४. उदाहरणार्थ, जर समितीचा एखादा सदस्य अनेक महिने नियमित देखभाल शुल्क भरण्यात अपयशी ठरला आणि पोटनियमांनुसार थकबाकीदार ठरला, तर ती व्यक्ती समितीची सदस्य राहू शकत नाही. जर सभासद सभांमध्ये बसून निर्णयांवर प्रभाव पाडत राहिला, तर त्याचा परिणाम निष्पक्षता व उत्तरदायित्व यांवर होतो. अशा परिस्थितीत

निबंधक हस्तक्षेप करून अशा सदस्याला काढून टाकू शकतो.

५५. आणखी एक उदाहरण असे आहे जेथे कायदा विकसक किंवा संस्थेच्या पगारी कर्मचाऱ्यांना समितीवर राहण्यास प्रतिबंधित करतो. अशी व्यक्ती निवडून आल्यास किंवा अपात्र ठरूनही काम करत राहिल्यास निबंधक कलम ७८ अ अन्वये मिळालेल्या अधिकाराचा वापर करू शकतो.

५६. तथापि, निबंधकाने हे सुनिश्चित केले पाहिजे की अपात्रता वास्तविक आहे आणि अभिलेखद्वारे समर्थित आहे. कारकुनाच्या चुकामुळे एखाद्या सभासदाला चुकून थकबाकीदार म्हणून दाखविण्यात आले आणि त्याच्याकडे देयकाचा पुरावा असेल तर तो सभासद अपात्र ठरत नाही. नोंदींची पडताळणी केल्याशिवाय निबंधक तक्रारींवर कारवाई करू शकत नाहीत.

फेडरल संस्थेशी सल्लामसलत :

५७. कलम ७८ ए अंतर्गत समिती काढून टाकण्यापूर्वी निबंधकांनी ज्या फेडरल संस्थेशी संबंधित आहे त्या फेडरल संस्थेचा सल्ला घेणे आवश्यक आहे. ही आवश्यकता केवळ औपचारिकता नाही. सल्लामसलत अर्थपूर्ण आणि अस्सल असणे आवश्यक आहे. फेडरल संस्था ही एक स्वतंत्र संस्था आहे ज्याला सहकारी कामकाजाचा अनुभव आहे. हे एक संरक्षण म्हणून कार्य करते जेणेकरून निवडलेल्या समित्या सहजपणे किंवा अपुऱ्या कारणास्तव काढून टाकल्या जाऊ नयेत.

५८. सल्लामसलत दोन हेतू पूर्ण करते. प्रथम, हे बाह्य आणि तटस्थ मूल्यांकन प्रदान करते. दुसरे म्हणजे, हे सहकारी चळवळीला अधिकाऱ्यांच्या मनमानी हस्तक्षेपापासून वाचवते. उदाहरणार्थ, जर वैयक्तिक शत्रुत्वामुळे काही सदस्यांनी तक्रारी केल्या असतील, तर फेडरल संस्था असे निदर्शनास आणून देऊ शकते की सर्वसाधारण सभेची बैठक बोलवून किंवा योग्य प्रक्रियेचे अनुसरण करून या समस्येचे निराकरण केले जाऊ शकते. अशा परिस्थितीत समिती काढून टाकणे अनावश्यक आहे.

५९. कायदानुसार फेडरल संस्थेशी सल्लामसलत करणे ही केवळ औपचारिकता असू नये. ते अर्थपूर्ण असले पाहिजे. निबंधकाने सर्व संबंधित सामग्री फेडरल संस्थेसमोर ठेवली पाहिजे. यामध्ये कारणे दाखवा नोटीसच्या प्रती, समितीचे उत्तर, तपासणी किंवा चौकशी अहवाल आणि इतर कोणतीही कागदपत्रे ज्यावर निबंधक अवलंबून राहण्याचा प्रस्ताव ठेवतात त्यांचा समावेश आहे. तरच संघराज्य संस्था योग्य मत व्यक्त करू शकतो. जर निबंधकाने सहाय्यक नोंदीशिवाय केवळ एक कव्हरिंग लेटर पाठविले तर सल्लामसलत रिक्त होते. संघराज्य संस्थेकडे पूर्ण माहिती असल्याशिवाय तो आपले मन लागू करू शकत नाही. सल्लामसलतीचा उद्देश शक्तीच्या मनमानी वापरावर अंकुश निर्माण करणे हा आहे. फेडरल संस्थेने अधिक्रमण आवश्यक आहे की नाही आणि परिस्थिती निवडून आलेल्या समितीला काढून टाकण्याचे समर्थन करते की नाही यावर स्वतंत्र मत देणे अपेक्षित आहे. म्हणूनच, निबंधकाने हे सुनिश्चित केले पाहिजे की फेडरल

संस्थेला प्रस्तावित कारवाईशी संबंधित सर्व कागदपत्रे प्राप्त होतील. फेडरल संस्थेला या कागदपत्रांवर विचार करण्याची आणि आपले मत देण्याची संधी मिळाल्यानंतरच निबंधक अंतिम निर्णय घेण्यास पुढे जाऊ शकतात. जर सर्व आवश्यक सामग्री सामायिक केल्यानंतर मत प्राप्त झाले नाही, तर कायद्याच्या दृष्टीने अर्थपूर्ण सल्लामसलतीची आवश्यकता पूर्ण केली जात नाही. त्याने फेडरल संस्थेला अभिलेख तपासण्यासाठी आणि आपले मत मांडण्यासाठी पुरेसा वेळ दिला पाहिजे. जर फेडरल संस्थेने आक्षेप घेतले किंवा सुधारात्मक उपाय सुचविले तर निबंधकांनी सूचनांचा विचार केला पाहिजे. जर दिलेल्या मुदतीत मत प्राप्त झाले नाही, तर निबंधक पुढे जाऊ शकतात. अशा प्रकारे, फेडरल संस्थेशी सल्लामसलत करणे ही एक अनिवार्य सुरक्षा आहे. हे अधिक्रमणाच्या शक्तीचा गैरवापर प्रतिबंधित करते.

६०. या तरतुदीचा उद्देश समितीवर राहण्यास कायदेशीररित्या पात्र नसलेल्या व्यक्तींद्वारे संस्थेचे नियंत्रण होण्यापासून संरक्षण करणे हा आहे. हे सुनिश्चित करते की केवळ पात्र सदस्यच संस्थेचा कारभार सांभाळत राहतील. परंतु जेव्हा अपात्रता स्पष्ट आणि प्रस्थापित असेल तेव्हाच अधिकाराचा वापर केला पाहिजे. जेव्हा अभिलेख दुरुस्त करून किंवा स्पष्टीकरणाद्वारे समस्येचे निराकरण केले जाऊ शकते तेव्हा काढून टाकण्याचे आदेश दिले जाऊ नयेत. अशा प्रकारे, कलम ७८ ए अंतर्गत अधिक्रमणास केवळ तेव्हाच परवानगी दिली जाते जेव्हा अभिलेखावरील सामग्री कायद्याचे उल्लंघन

किंवा प्रशासनाचे अपयश दर्शविते. ही शक्ती संस्थेच्या लोकशाही संरचनेवर परिणाम करते. हे निवडलेल्या संस्थेला काढून टाकते आणि सदस्यांनी निवडलेल्या नसलेल्या व्यक्तींना त्याऐवजी बदलते. अशी कारवाई सहजपणे करता येणार नाही. समितीच्या वर्तनामुळे संस्थेचे कामकाज धोक्यात येते किंवा सभासदांच्या हक्कांना हानी पोहोचते तेव्हाच निबंधकाने हस्तक्षेप करावा अशी कायद्याची अपेक्षा असते.

६१. किरकोळ चुका, कागदपत्रांमध्ये उशीर किंवा सदस्यांमधील गैरसमज हे अतिक्रमणाचे समर्थन करत नाहीत. उदा., सभागृह उपलब्ध नसल्यामुळे समितीने सर्वसाधारण सभेची सभा काही दिवस उशिरा बोलावली, तर ती प्रक्रियात्मक चूक ठरते. त्यात सत्तेचा गैरवापर किंवा प्रशासनाचे अपयश दिसून येत नाही. जर काही सदस्य इमारतीच्या रंगरंगोटीमुळे नाखूष असतील, तर ते समिती काढून टाकण्याचे कारण नाही. या बाबी नियमित अंतर्गत व्यवस्थापनाचा भाग आहेत आणि संस्थेत चांगल्या प्रकारे सोडवल्या जातात.

६२. समितीने कायद्याच्या विरोधात काम केले आहे किंवा संस्थेचे काम ठप्प झाले आहे, याचा स्पष्ट पुरावा निबंधकाने शोधला पाहिजे. अधिकार वापरण्यापूर्वी निबंधकाने नोंदी तपासल्या पाहिजेत, तक्रारींची पडताळणी केली पाहिजे, स्पष्टीकरण मागितले पाहिजे आणि प्रतिसाद देण्याची संधी दिली पाहिजे. केवळ आरोपांवर किंवा काही असंतुष्ट सदस्यांच्या आग्रहावर काढून टाकले जाऊ शकत नाही.

६३. कलम ७८ अ चा उद्देश संस्थेला गंभीर हानीच्या जोरात अडथळा आणणे, किरकोळ गोष्टींसाठी संस्थेच्या लोकशाही कार्यप्रणालीला अडथळा आणणे हा नाही. हे कलम हे सुनिश्चित करते की समिती कायदा, नियम आणि उपविधींचे पालन करते. त्याच वेळी, हे समितीला अनियंत्रित किंवा प्रेरित कारवाईपासून संरक्षण देते आणि हे सुनिश्चित करते की जेव्हा योग्य प्रक्रियेद्वारे आणि अभिलेखावरील स्पष्ट सामग्रीद्वारे न्याय्य केले जाईल तेव्हाच अधिक्रमण केले जाऊ शकते.

६४. निवडून आलेली समिती चालू ठेवता येणार नाही, याचे समाधान झाल्यानंतर निबंधक पुढील पाऊल उचलू शकतात. कायदानुसार निबंधकाला संस्थेच्या तीन किंवा अधिक सदस्यांचा समावेश असलेली नवीन समिती नेमण्याची परवानगी आहे, परंतु अशा व्यक्ती ज्यांना काढून टाकण्यात आले आहेत त्या असू शकत नाहीत.

६५. तात्पुरती समिती स्थापन करण्यासाठी संस्थेतून योग्य व्यक्ती उपलब्ध नसल्याचे निबंधकाला आढळल्यास तो प्रशासक किंवा प्रशासकांची समिती नेमू शकतो. कायदा या पर्यायाला परवानगी देतो कारण काही वेळा अंतर्गत वाद इतके तीव्र असतात की कोणताही सदस्य जबाबदारी घेण्यास तयार नसतो किंवा सक्षम नसतो. काही वेळा संस्थेतील गट सुरळीत कारभार चालवण्यास प्रतिबंध करतात. अशा परिस्थितीत, एकाच गटातून सदस्य निवडल्यास वाद आणखी बिघडू शकतो. म्हणूनच, कायदा बाहेरील तटस्थ व्यक्तीला आणण्याचा अधिकार देतो.

६६. प्रशासक काळजीवाहू म्हणून काम करतो. संस्थेचे दैनंदिन कामकाज चालविणे हे त्याचे कर्तव्य आहे. त्याने हिशोब ठेवला पाहिजे. त्याने कायदा, नियम आणि उपविधींचे पालन केले पाहिजे. त्याने दिलेल्या वेळेत योग्य निवडणुकांसाठी संस्थेला तयार केले पाहिजे. ते मोठे धोरणात्मक निर्णय घेऊ शकत नाहीत. भविष्यातील निवडून आलेल्या समितीला बांधून ठेवणारी दीर्घकालीन वचनबद्धता तो करू शकत नाही.

६७. बाहेरील व्यक्तीची नियुक्ती ही पहिली निवड नाही. हा केवळ शेवटचा उपाय आहे. या कायद्याच्या योजनेवरून असे दिसून येते की, संस्थेचा कारभार व्यवस्थापित करण्याचा प्राथमिक अधिकार त्याच्या स्वतःच्या सभासदांकडे आहे. जेव्हा निबंधक समितीची जागा घेण्याचा निर्णय घेतात, तेव्हा त्यांनी प्रथम संस्थेचे जबाबदार आणि पात्र सदस्य अंतरिम समिती स्थापन करण्यासाठी उपलब्ध आहेत की नाही हे तपासले पाहिजे. जेव्हा असे सदस्य इच्छुक किंवा योग्य नसतात तेव्हाच निबंधकाने बाहेरील व्यक्तीला प्रशासक म्हणून नियुक्त करण्याचा विचार केला पाहिजे. सदस्यांना इमारतीच्या दैनंदिन समस्या, आर्थिक गरजा आणि रहिवाशांना भेडसावणाऱ्या अडचणी माहित असतात. बाहेरील व्यक्तीला समान समज नसते. त्यामुळे सदस्य-आधारित तात्पुरती समिती नेमण्याचा प्रथम शोध घेणे आवश्यक आहे.

६८. कायदेशीर आवश्यकता पूर्ण केल्यानंतर व सर्व साहित्याचा विचार केल्यानंतर निबंधकाने लेखी कारणे नोंदवणे आवश्यक आहे. ही एक महत्त्वाची सुरक्षा आहे.

निबंधकाने आपले मन कसे लावले हे नोंदवलेली कारणे दर्शवितात. हे देखील सुनिश्चित करते की निर्णय तथ्ये आणि कायद्यावर आधारित आहे, वैयक्तिक मत किंवा कोणत्याही व्यक्तीच्या दबावावर नाही.

६९. कारणांसह लिखित आदेश अनेक हेतू साध्य करते. कारवाई का केली जाते याची माहिती समितीला देते. हे संस्थेला आणि त्याच्या सदस्यांना निर्णयाचा आधार समजून घेण्यास सक्षम करते. न्यायालयीन पुनरावलोकनात आव्हान दिल्यास न्यायालयाला निर्णयाची अचूकता तपासण्याची परवानगी देखील मिळते.

७०. उदाहरणार्थ, कोणत्या विशिष्ट कृतीमुळे नुकसान झाले, कोणत्या दिशानिर्देशांचे पालन केले गेले नाही किंवा कोणती सामग्री आर्थिक अनियमितता दर्शविते हे आदेशात नमूद करणे आवश्यक आहे. "समिती आपल्या कर्तव्यात अपयशी ठरली" असे निबंधक सहजपणे सांगू शकत नाहीत. त्याने वस्तुस्थिती आणि पुरावे स्पष्ट केले पाहिजेत ज्यामुळे निष्कर्ष काढला गेला. जारी केलेल्या नोटीस, प्राप्त झालेली उत्तरे, लेखापरीक्षण अहवाल किंवा बैठकीचे इतिवृत्त यासारख्या नोंदींद्वारे कारणे समर्थित असणे आवश्यक आहे.

७१. निबंधकाने कारणे नोंदविली नाहीत किंवा अस्पष्ट तर्क दिल्यास आदेश मनमानी होतो. अशा परिस्थितीत, अधिक्रमणाची कारवाई टिक्कू शकत नाही कारण ती सदस्यांच्या निवडून दिलेली समिती ठेवण्याच्या लोकशाही अधिकारावर परिणाम करते. या कठोर शक्तीचा वापर करताना कायदा उत्तरदायित्वाची अपेक्षा करतो.

७२. अशा प्रकारे, जेव्हा निबंधकाने सर्व पायऱ्या पूर्ण केल्या असतील, सर्व कारणे तपासली असतील, फेडरल संस्थेशी सल्लामसलत केली असेल, सुनावणीची संधी दिली असेल आणि स्पष्ट कारणे नोंदविली असतील, तेव्हाच तो समितीला अधिक्रमित करण्याचा किंवा कोणत्याही सदस्याला काढून टाकण्याचा आदेश देऊ शकतो. कारणांची नोंद करण्याची आवश्यकता शक्तीचा गैरवापर प्रतिबंधित करते.

७३. भविष्यातील मार्गदर्शनासाठी कायदेशीर स्थिती स्पष्ट करणे आवश्यक आहे. जेव्हा निबंधक एखाद्या समितीला अधिक्रमित करण्याचा किंवा एखाद्या सदस्याला काढून टाकण्याचा निर्णय घेतो, तेव्हा कायदानुसार आवश्यक असलेल्या प्रक्रियेचे पालन करून, त्याने विनाविलंब संस्थेचे लोकशाही व्यवस्थापन पुनर्संचयित केले जाईल याची खात्री केली पाहिजे.

७४. म्हणूनच, असे निर्देश दिले जातात की जर निबंधक अधिक्रमण न्याय्य आहे या निष्कर्षावर पोहोचला तर अधिक्रमणाच्या आदेशात स्पष्टपणे नमूद केले जाईल की: (i) प्रशासक पदभार स्वीकारल्याच्या तारखेपासून तीन महिन्यांच्या आत निवडणूक प्रक्रिया सुरू करेल. (ii) प्रशासनाचा एकूण कालावधी बारा महिन्यांपेक्षा जास्त असणार नाही. (iii) बारा महिन्यांचा हा कालावधी कोणत्याही कारणास्तव वाढविला जाणार नाही.

७५. या अटी अनिवार्य आहेत. ते पर्यायी नाहीत. निवडून आलेल्या सदस्यांनी संस्थेचा कारभार हाताळावा, अनिश्चित काळासाठी प्रशासक नव्हे, हा कायद्याचा हेतू आहे.

प्रशासकाची नियुक्ती ही सुव्यवस्था आणण्यासाठी आणि कायद्याचे पालन सुनिश्चित करण्यासाठी केवळ तात्पुरती व्यवस्था आहे.

७६. जर वरील (i) ते (iii) आवश्यकता नमूद न करता अधिक्रमणाचा कोणताही आदेश पारित केला गेला असेल तर निबंधक या न्यायालयास उत्तरदायी असेल. हा निर्णय निबंधकाच्या निदर्शनास आणून दिल्यानंतरही या निर्देशाचे पालन करण्यात अयशस्वी झाल्यास जाणूनबुजून अवज्ञा केली जाऊ शकते. अशा हेतुपुरस्सर अवज्ञा केल्यास न्यायालयाचा अवमान कायद्यांतर्गत कारवाई होऊ शकते.

७७. वरील निर्देशांचे उल्लंघन झाल्यास कोणत्याही पीडित पक्षाने या न्यायालयात जाणे खुले आहे. हे संरक्षण हे सुनिश्चित करते की सहकारी संस्थांचे लोकशाही स्वरूप कठोरपणे आवश्यकतेपलीकडे विचलित होणार नाही आणि सदस्यांनी कायद्याने परवानगी दिलेल्या वेळेत त्यांच्या स्वतःच्या संस्थेवर पुन्हा नियंत्रण मिळवले पाहिजे. हे सुनिश्चित करते की प्रशासकाची नियुक्ती हा तात्पुरता उपाय राहिल. म्हणूनच, निवडणुका जास्तीत जास्त मंजूर कालावधीत घेतल्या जातील आणि संस्थेचे नियंत्रण त्याच्या सभासदांकडे परत येईल याची खात्री करणे निबंधक बांधील आहे.

निष्कर्ष :

७८. मी दोन्ही बाजू ऐकल्या आहेत आणि अभिलेखवर ठेवलेल्या सामग्रीची तपासणी केली आहे. मी प्रतिवादी क्रमांक ३ चा आदेश, प्रतिवादी क्रमांक २ ने अपीलमध्ये दिलेला

आदेश, कारणे दाखवा नोटीस, संस्थेने दाखल केलेले उत्तर, सामान्य सभेचे ठराव आणि अधिकृत अधिकाऱ्याचा अहवाल वाचला आहे.

७९. अभिलेखवरून असे दिसून येते की संस्थेने आपल्या सर्वसाधारण सभेच्या बैठकीत मोठ्या दुरुस्ती आणि रंगरंगोटीच्या कामासाठी योगदान गोळा करण्यासाठी ठराव मंजूर केले. या ठरावांमध्ये असे दिसून आले आहे की, सदस्यांनी अंतरिम व्यवस्था म्हणून दरमहा एक निश्चित रक्कम देण्याचे मान्य केले. सुमारे पंचाणव टक्के सभासदांनी वर्गणी दिली यात काही वाद नाही. या योगदानातून दुरुस्तीचे काम पूर्ण झाले. याचिकाकर्त्याने निधीचा वापर दर्शविण्यासाठी ऑडिट अहवाल आणि व्हाउचर ठेवले आहेत.

८०. प्रतिवादी क्रमांक ३ ने संस्थेला कागदपत्रे सादर करण्याचे आणि उपविधी क्रमांक ६७ नुसार काटेकोरपणे देखभाल करण्याचे निर्देश दिले. याचिकाकर्त्याने कागदपत्रे सादर केली आणि पत्रव्यवहार दर्शविला की अधिकृत अधिकाऱ्याने कागदपत्रे प्राप्त झाल्याची कबुली दिली. हे उत्तर आणि सामग्री असूनही, प्रतिवादी क्रमांक ३ ने असे म्हटले की संस्था उपविधीनुसार कार्य करत नाही. प्रतिवादी क्रमांक ३ ने कलम ७८ ए अंतर्गत संपूर्ण व्यवस्थापन समिती काढून टाकली.

८१. कलम ७८ अ अंतर्गत असे अधिकार कठोर आहेत. सहकारी संस्थेची निवडलेली समिती ही सभासदांच्या इच्छेचे प्रतिनिधित्व करते. कलम ७८ अ अंतर्गत स्पष्ट कारणे

अस्तित्वात असल्याशिवाय अशी समिती काढून टाकू नये, अशी कायद्याची आवश्यकता आहे. समितीने संस्थेच्या हिताला बाधा आणणारी कृत्ये केली आहेत, याची निबंधकाला खात्री पटली पाहिजे. निबंधकाने फेडरल संस्थेचा सल्ला घेणे आवश्यक आहे. निबंधकाने कारणे नोंदविली पाहिजेत.

८२. केवळ संशयावरून किंवा किरकोळ प्रक्रियात्मक त्रुटींमुळे निवडून आलेल्या समितीला काढून टाकणे शक्य नाही. सहकारी संस्थांमध्ये सभासद आणि समिती यांच्यातील वाद सामान्य आहेत हे कायद्याने मान्य केले आहे. हे स्वतःच अधिक्रमणाचे समर्थन करत नाही.

८३. येथे नोंदीमध्ये गैरवापर, निधीची हेराफेरी किंवा कोणत्याही आर्थिक अनियमिततेचा आरोप दिसत नाही. अधिकृत अधिकाऱ्याने केवळ असे नमूद केले की संस्था उपविधीनुसार चालत नाही. असे निरीक्षण कलम ७८ ए अंतर्गत कोणत्याही विशिष्ट गैरवर्तनाची ओळख पटवत नाही. जेव्हा कायद्याला विशिष्ट कारणास्तव कारणे आणि समाधानाची आवश्यकता असते, तेव्हा प्राधिकरण अस्पष्ट विधानांवर कार्य करू शकत नाही.

८४. शालिक्रम शिवराम खोभागडे या न्यायालयाच्या निर्णयावर अवलंबून असलेल्या याचिकाकर्त्याच्या विद्वान वकिलांच्या युक्तिवादात मला योग्यता आढळली. न्यायालयाने असे म्हटले आहे की फेडरल संस्थेशी सल्लामसलत अर्थपूर्ण असणे आवश्यक आहे. येथे

सल्लामसलत ही केवळ औपचारिकता असल्याचे दिसून येते. फेडरल संस्थेने आपले मन लागू केले हे दर्शविण्यासाठी अभिलेखावर काहीही नाही. कायद्यासाठी सक्रिय सल्लामसलत आवश्यक आहे, यांत्रिक मंजूरी नाही.

८५. प्रतिवादी क्रमांक ४ आणि ५ यांनी अभिलेखांच्या तपासणीसाठी कायद्यांतर्गत उपलब्ध असलेल्या उपायांचा वापर केला असता. त्यांनी प्रतिवादी क्रमांक ३ कडे संपर्क साधला कारण ते सामान्य सभेने निश्चित केलेल्या योगदानाशी सहमत नव्हते. जेव्हा संस्थेचे सर्वोच्च अधिकारी असलेल्या अधिमंडळाने दुरुस्तीच्या योगदानास मान्यता दिली आहे, तेव्हा प्रतिवादी क्र. ३ फसवणूक किंवा बेकायदेशीरपणाच्या अनुपस्थितीत अधिमंडळाच्या निर्णयासाठी स्वतःची मते बदलू शकत नाही.

८६. अपीलीय प्राधिकरण, प्रतिवादी क्र.२, कलम ७८ ए च्या अनिवार्य आवश्यकता पूर्ण झाल्या आहेत की नाही याची तपासणी न करता केवळ आदेशाची पुष्टी केली. पंचाण्णव टक्के सदस्यांनी या निर्णयाचे समर्थन केले, या याचिकाकर्त्याच्या याचिकेवर अपील प्राधिकरणाने विचार केला नाही. आर्थिक अनियमितता नसणे किंवा फेडरल संस्थेशी सल्लामसलत न करणे या मुद्द्यावर कोणतीही कारणे नोंदविली गेली नाहीत.

८७. अशा प्रकारे, आक्षेपित आदेश कलम ७८ ए अंतर्गत अधिक्रमणासाठी आवश्यक असलेल्या कायद्याची चाचणी पूर्ण करत नाहीत. निवडून आलेल्या समितीला काढून टाकण्याची कठोर कारवाई अपूर्ण कारणांवर किंवा उल्लंघनावर अवलंबून राहू शकत नाही जी किरकोळ स्वरूपाची आहेत. संस्थेने काम करणे थांबवले होते किंवा प्रशासन

कोलमडले होते, असे या नोंदीवरून दिसून येत नाही.

८८. दिनांक १३ फेब्रुवारी २०२५ आणि दिनांक २६ ऑगस्ट २०२५ रोजीचे आक्षेपित आदेश टिकू शकत नाहीत. ते बाजूला सारले जातात.

(न्यायमूर्ती श्री. अमित बोरकर)

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.

=====